

OSMANLI DEVLET BÜTÇELERİNİN ANALİZİ: 1909-1918 BÜTÇELERİ ÜZERİNE BİR ANALİZ

Cengiz Toraman ¹

Adem Ruhan Sönmez ²

Aysun Toraman ³

ÖZ

Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin İttihat ve Terakki Dönemi'ne ait 1909-1918 yılları bütçeleri temel analiz teknikleri kullanılarak okunmaya ve analiz edilmeye çalışılmıştır. Yapılan bu değerlendirmeler sonucunda Osmanlı Devleti'nin gelirlerinin yarısından fazlasının tarımsal faaliyetlerden alınan dolaylı vergilerden oluştuğu, Duyun-u Umumiye ve askeri harcamaların toplam giderlerin yaklaşık 2/3'ünü oluşturduğu anlaşılmıştır. Osmanlı Devleti, çağa ayak uyduramama, iç çekişmeler, güçlenen milliyetçilik akımları gibi nedenlerle, girilen savaşları finanse edememeye başlamış ve bu durumun bir sonucu olarak da denk bütçe kavramından uzaklaşarak bütçe açıklarını kapatamaz hale gelmiş, borcunu borçla çevirmeye başlamıştır. Nitekim çalışmaya konu dönem içerisinde de bütçe gelirleri giderleri karşılamaktan uzak kalmış ve döneme ait gelirlerin giderleri karşılama oranı ortalama olarak %74'ler seviyesinde kalmıştır. Bu durum Osmanlı Devleti'nin mali anlamda da dış müdahalelere maruz kalmasına neden olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Devlet Bütçesi, Tanzimat Dönemi, Dolaylı Vergiler, Dolaysız Vergiler.

JEL Sınıflandırması: H50, H61.

¹ Prof.Dr., İnönü Üniversitesi, İİBF İşletme Bölümü, cengiz.toraman@inonu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8601-5542

² Dr.Öğr.Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Üzümlü M.Y.O., ademruhan@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-6494-6482

³ Öğretmen, Yeşilyurt Şehit Şahin Yalçın İ.Ö.O., aysuntoraman68@gmail.com, ORCID: 0000-0002-1359-6865.

Atıf (Citation): Toraman, C., Sönmez, A.R., Toraman, A. (2022). Osmanlı Devlet Bütçelerinin Analizi: 1909-1918 Bütçeleri Üzerine Bir Analiz. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*(23), 1-16.

THE ANALYSIS OF OTTOMAN EMPIRE BUDGETS: AN ANALYSIS ON 1909-1918 BUDGETS

ABSTRACT

This study analyzes the budgets of the Ottoman Empire during the period of “İttihad and Terakki” between 1909 and 1918. As a result of these evaluations, it was understood that more than half of the revenues of the Ottoman Empire consisted of indirect taxes collected from agricultural activities, and “Duyun-u Umumiye” and military expenditures made up almost 2/3 of the total expenditures. The Ottoman State started to be unable to finance the wars due to the inability to keep up with the times, internal conflicts, and strengthening nationalism movements. As a result, the state could not close the budget deficits and started to roll over its debt with debt. Consequently, the budget revenues were far from covering the expenses, and the ratio of the revenues to the expenses remained 74% on average. This situation caused the Ottoman Empire to be subjected to foreign interventions in financial terms.

Keywords: State Budget, Tanzimat Period, Indirect Taxes, Direct Taxes.

Jel Classification: H50, H61.

1. GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin mali yapısını üç döneme ayırabiliriz. İlk dönem, Hazine-i Amire (tek merkezi hazine) sisteminin uygulandığı “Klasik Dönem”, ikinci dönem 1793 yılında İrade-i Cedid Hazinesinin kurulduğu dönem ve çoklu hazine sisteminin uygulandığı “Geçiş Dönemi”, üçüncü dönem ise müstakil hazinelerin tek bir hazineye dönüştürüldüğü ve geleneksel mali politikaların terkedildiği “Tanzimat/Reform Dönemi” dir (Akkuş, 2013:149).

Klasik dönemde Osmanlı Devleti'nin mali sistemi, Dış Hazine, İç Hazine (Padişah/Enderun Hazinesi) ve Tımar sisteminden oluşmaktadır. Bu dönemde Tımar sisteminden sağlanan gelirler askeri giderler için harcanmaktadır. Ancak Tımar sisteminden elde edilen gelirler merkezi hazine gelirlerini içerisine alan devlet bütçesinin içerisinde yer almamaktadır. İç Hazine, Dış hazineyi finanse eden bir kurum niteliğindedir. 16. Yüzyılın sonunda taşra mali organizasyonunun kurumsallaşması ile birlikte merkezi hazinenin bir kuruluşu olarak çalışan ve gelir fazlalıklarını (irsaliye) merkeze gönderen taşra defterdarlıkları (eyalet hazineleri) ile tımar-zemmet hesaplarını tutan tımar defterdarlıklarından oluşmaktadır (Akkuş, 2013:149). 17. Yüzyılın ortalarında, eyaletlerden gelen irsaliyelerin azalması ile birlikte merkezi idare gelir kaygısı içerisine düşmüş ve bazı eyalet hazineleri kaldırılarak vergi toplama yetkisi voyvoda ve muhassıllara verilmiştir. Bu uygulama eyalet hazinelerinin özelleştirildiğini göstermektedir. Bu dönem ve sonrasında tımar sahasında daralmalar yaşanmış ve merkezi hazinenin güçlendirilmesi amacıyla dirlikler yavaş yavaş mukataalara dönüştürülmüştür (Genç, 2006: 61).

Osman Gazi döneminde halktan ilk tahsil edilen vergi oktruva resmi olarak da bilinen “bac” yani “Pazar Resmi”dir (Süme, 2016:533). Orhan Gazi döneminde (1324 – 1362) vezir Alaettin Paşa başkanlığında devletin teşkilatlanması ile ilgili çabalar kapsamında, gelirlerin tarh ve tahsil yöntemleri, giderlerin ödenme usulleri ve fazla gelirlerin merkeze gönderilmesi gibi

konularda düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler Osmanlı Devleti'nin daha devletin ilk yıllarında bile mali düzene verdiği önemi göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Devletin sınırlarının giderek genişlemesi ve ihtiyaçlarının artması gibi nedenlerle devletin gelir ve giderlerinde, çeşit ve miktar bakımından, artış meydana gelmiştir. Devlet teşkilatlanması süreci I. Murat döneminde (1362-1389) tamamlanarak, Çandarlı Kara Halil Hayrettin Paşa tarafından Devlet Hazinesi ve Mali Teşkilatı kurulmuştur. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nde ilk Maliye Teşkilatının I. Murat döneminde oluştuğunu ifade edebiliriz. Yıldırım Bayezid Dönemi'nde (1389-1402) Bizans'ın maktu vergileri⁴ yükseltilmiştir. Maktu vergi uygulamalarına I. Mehmed (1413-1421) ve II. Murat dönemlerinde (1421-1451) de devam edilmiştir. Ayrıca ilk mahkeme harçları ve harp tazminatı uygulaması da Bayezid döneminde yapılmıştır. II. Murat döneminde ise ilk vergi affı gerçekleştirilmiştir (Çiçek ve Dikmen, 2015: 85).

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat dönemine kadar gelir ve giderlerin kaydedildiği defterler mevcuttu. Ancak günümüzdeki anlamıyla bir bütçe anlayışı gelişmemiştir. Bütçe, İslami esasların egemen olduğu usuller kullanılarak devam ettirilmiştir. Tahsis-i varidat⁵ usulünün geçerli olduğu bu dönemde, gelirler ayrıca toplanmış ve giderlere tahsis edilmiştir. Bu dönemde, şeriat hükümlerinin geçerli olduğu mali mizan, bir bütçe niteliğinden ziyade bir plan niteliğindedir. Şer-i ve örf-i vergilerden oluşan kamu gelirleri bütçenin temelini oluşturmuş, harcama miktarını ise kamu gelirleri tayin etmiştir (Siverekli Demircan, 2005: 61).

Tanzimat dönemine kadar Osmanlı Devleti'nde modern anlamda bir bütçeden söz edilemez. Giderlerin tespiti ve bunları karşılayacak gelirlerin tayini ile tahsiline izin ve onay gerektiği için modern bir bütçe söz konusu değildir. Tanzimat dönemine kadar hazinenin gelir ve giderlerini gösteren muhtasar tablolar gerçek bir bütçe olmayıp, o yıl fiilen hazineye giren ve çıkan tutarlarla tahsil edilip harcanan tutarların muhasebe defterlerinden çıkarılan hulasalarından (özet, fezleke) ibaret olmasından dolayı son envanter ya da kesin hesap niteliğindedir (Sahillioğlu, 1967: 79-80). Bu belgeler her ne kadar modern anlamda bütçe değillerse de devletin gelir ve giderlerini gösterdikleri için, bütçe olarak anılmışlardır. Zaten Osmanlı da bunlara bütçe değil; "İcmâl-i Vâridat" ve "Masârifât-ı Hazine-i Âmire" veya "Muhâsebe-i Vâridat" ve "Masârif-i Hazine-i Âmire" demiştir. Belgelere yapılan adlandırmalardan da anlaşılacağı üzere bu belgeler devletin yalnız nakit gelir-giderlerini içermekteydi (Sahillioğlu, 1985: 416; Şahin, 2013: 856-857).

İkinci evrede ise merkezi devletin askeri ve idari reformları gerçekleştirebilmesi için daha fazla kaynağa ihtiyaç duyması nedeniyle çoklu hazine sistemi ortaya çıkmıştır. Bu evrede bütçeler, İrad-ı Cedid Hazinesi⁶ ve sonrasında Zahire ile Tersane hazinelerinin⁷ kurulmasıyla

⁴ Mağlûp edilen veya himaye altına alınan devletlerden alınan vergilerdir. İlk defa I. Murat zamanında, himaye altındaki devletlerden alınmak üzere maktu vergiler ihdas edilmiştir. Mısır, Kıbrıs, Sisam, Eflak, Boğdan, Sırbistan, Bulgaristan gibi, bağlı eyalet ve beyliklerden alınmıştır.

⁵ Gelirlerin belli amaçlara tahsis edilmesi

⁶ Nizam-ı Cedid hazinesi olarak da bilinen İrad-ı Cedid hazinesi, III. Selim döneminde 1 Mart 1793 yılında kurulmuştur. İrad-ı Cedid hazinesi özellikle savaşların finansmanı için oluşturulacak yeni mali yapının önemli bir kurumu olup, askeri giderleri ve savaşı finanse edebilmek için oluşturulmuş bir fon niteliğindedir (Yardımcı ve Ayvaz, 2017:255).

⁷ Zahire hazinesi, III. Selim döneminde 19 Eylül 1795 (5 Rebiülevvel 1210) tarihinde, İstanbul şehrinin iaşesi ile ilgili konulardaki bazı aksamalar ve zaman zaman ortaya çıkan kıtlıkların giderilerek zahire temininin düzenli bir hale getirilmesi amacıyla kurulmuş ve varlığını Tanzimat'a kadar sürdürmüştür. Tersane Hazinesi ise Tersâne-i Âmire ve donanmaya Hazine-i Âmire

birlikte hem yapısal hem de hacim olarak köklü bir değişim geçirmiştir (Akkuş, 2013: 149). Bu dönemde Hazine-i Âmire işlevini yitirdiği için İrad-ı Cedid Hazinesi, malikâne⁸ (1695) ve esham⁹ (1775) sistemlerini tasfiye edilip, tımar sistemi¹⁰ tekrar merkezin kontrolüne almak amacıyla kurulmuştur. Ancak bu hazine uygulamada başarısız olmuş ve III. Selim'in tahttan indirildiği 1807 yılında sonlandırılmıştır. II. Mahmut döneminde ise taşrayı da kapsayan Mansure Ordusu¹¹ ve bu orduyu finanse etmek üzere Mansure Hazinesi¹² kurulmuştur (Cezar, 1985: 928-932; Genç, 2006: 63-64).

Üçüncü evrede Maliye Hazinesi kurularak tek hazine sistemine geçilmiştir. Bu değişimle birlikte devlet organizasyonlarının ve eyaletlerin gelir-giderleri merkezi bürokrasinin kontrolüne alınmış oldu. Bu uygulama yardımıyla ne kadar gelir elde edildiği ne kadar harcama yapıldığı tek merkezden takip edilebiliyordu. Dolayısıyla tek hazine sistemi, bütçenin birlik ilkesine uygun biçimde hazırlanmasına zemin oluşturmuştur. Birlik ilkesine tam uyum 1909-1910 mali yılı bütçesi ile başlamıştır. Bu uygulama ile 1910 yılından itibaren devlet sınırları içerisinde yapılan harcamalar ve elde edilen gelirler hazine kayıtlarında yer almıştır. Böylece bütçenin genellik ilkesi benimsenmiş olmuştur (Şener, 2007: 16).

Tanzimat döneminin başlarında bütçeye ilişkin herhangi bir düzenleme yapılmamıştır. Ancak 1840 yılında mali işlemlerde hicri takvim yerine Rumi takvim¹³ kullanılmaya

---

tarafından verilen gelirlerin bağımsız ve daha iyi idare edilmesi amacıyla 6 Şubat 1805 (6 Zilkade 1219) tarihinde kurulmuştur (Kaya, 2016:34,46)

⁸ Arapça "mülk sahibi" anlamındaki mâlik kelimesiyle Farsça -âne ekinde türetilmiş bir kelimedir. Mâlikâne sisteminde "mukâtaa" adı verilen vergi kalemleri iltizamda olduğu gibi müzayede ile ihale edilirdi. Ancak aralarında önemli bir fark vardı. Normal iltizamda müzayede, tahvil denilen bir-üç yıl arasında değişen bir dönem için hazineye ödenecek yıllık vergi (mal) miktarı üzerinde cereyan ederdi. Mâlikâne sisteminde ise bu yıllık vergi miktarı hazine tarafından belirlenmişti ve rekabette arttırılması veya azaltılması söz konusu değildi. Burada müzayede, yıllık vergi miktarı sabitlenmiş bulunan mukâtaanın bir tahvil için değil, kaydıhayat şartıyla vergilendirme hakkını elde etmenin bedeli olarak ödenmesi gereken ve "muaccele" adı verilen peşin meblağ üzerinde yapılırdı. Müzayedede en yüksek muacceleyle ödeyen mâlikâne sahibi olarak berat alırdı (Genç,2003:516).

⁹ Pay, hisse anlamındaki sehmin çoğulu olan esham, İrad-ı Cedid Hazinesinin en önemli dayanaklarından birisidir. Esham sistemi Osmanlı Maliye'sinin 1775-1860 yılları arasında uyguladığı bir iç borçlanma yöntemidir. Mukataa olarak belirlenen vergi kalemlerinin yıllık gelirlerinin, faiz (gelir) olarak adlandırılan kısımlarının hisseler bölünerek, özel şahıslara kayd-ı hayat şartı ile peşin bir ödeme karşılığında satılmasıdır. Ancak burada mukataanın sahip olduğu gelirin tamamı satılmamaktadır. Mukataaların gelirleri ilerleyen dönemlerde artmakta, artan gelirin memurlar, askerler ve emeklilerin aylıklarını ödemek için ayrılan yıllık sabit payına dokunulmamaktadır. Zaten bu payın üzerinde elde edilen gelir kısmına faiz denmektedir. Bu kısım hazinenin serbest kullanımına müsaittir (Genç, 2000: 184).

¹⁰ Tımar kelimesi sözlükte dirlik ile eş anlamlı olarak "bakım, ilgi" anlamına gelir. Osmanlı merkez vilâyetlerinde bir süvari birliğini ve askeri-idari hiyerarşiyi desteklemek amacıyla yapılan ve tevarüs yoluyla geçmeyen tahsisatı ifade eder. Tımar sistemi, imparatorluğun sadece askeri-idari teşkilatlanmasının temel direği olmakla kalmamış, aynı zamanda mîrî arazi sisteminin işleyişinde, köylü-çiftçilerin statüleri ve ödeyecekleri verginin belirlenmesinde ve imparatorluğun klasik çağında (1300-1600) tarımsal ekonominin yönetiminde esas belirleyici faktör olmuştur. Tımar sistemiyle ilgili belgeye dayalı ilk atıf Orhan Bey dönemine kadar gitmektedir (İnalçık,2012:168).

¹¹ II. Mahmud, XVI. yüzyıl sonlarında bozulmaya başlayan, XVIII ve XIX. yüzyıllarda artık disiplin ve düzenin kalmadığı bir isyan yuvası haline gelen Yeniçeri Ocağı'nı ortadan kaldırmak için uzunca bir süre beklemişti. Ocağı içeriden de elde etmek amacıyla iş başına daima kendi fikrindeki adamları getirmiş ve 1826'da Ağa Hüseyin Paşa'nın da desteğiyle, yüzyıllardır devletin merkezi kuvvetlerinin en önemlisi olan Yeniçeri Ocağı'nı lağvetmiştir; yerine ise Hz. Peygamber'in ismine izâfetle Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye adı verilen teşkilâtı kurmuştur (Özcan,1991:457)

¹² Osmanlılarda 1826'da kurulan mansure askerinin gereksinimlerini karşılamak için ayrılan devlet gelirinin yönetimi ile görevli hazine

¹³ Osmanlıların Hicrî takvimin yanı sıra kullandığı bir diğer takvim de Roma kökenli Julien Takvimi'ne dayanan Rumî takvimdir. Bu takvim Bizans-Ortodoks geleneğinden Osmanlılara geçmiş ve tarım gelirlerinin vergilendirilmesinde kullanılmıştır. İlk günü 1 Mart olarak kabul edilen bu takvim, Hicrî takvim ile aynı yılda başlatılır. Ancak yaklaşık 11 günlük fark sebebiyle 33 Hicrî yıl geçtiğinde Rumî 32 yıl geçtiği için her 33 yılda Rumî seneden 1 yıl düşülmüştür. Rumî takvimden düşürülen seneye "Sıvış Senesi"

başlanmıştır. 1845 yılında çıkarılan karar ile bütçeleri hazırlama görevi Meclis-i Vala¹⁴ ile Maliye Nezaretine verilmiştir. 1846 yılından 1855 yılına kadar bütçeler bu karar göre hazırlanmaktaydı ancak bunun için yapılmış herhangi bir hukuki düzenleme yapılmamıştır. 1855 yılında bütçelerin hazırlanma, onaylanma ve denetlenmesi ile ilgili esasları belirleyen "Hazine-i Celile'nin Muvazene Defterinin Sureti Tanzimine Dair Nizamname" kabul edildi¹⁵. Buradaki muvazene defteri ifadesi bütçeyi ifade etmektedir. Kesin hesap sonuçlarının ise Meclis-i Muhasebe-i Maliye¹⁶ tarafından incelemesi uygun görülmüştür. Bütçeye ilişkin ikinci nizamname 1874 yılında "Devlet-i Aliye'nin Bütçe Nizamnamesi" adı altında çıkarılmıştır. Bu nizamnamenin 1855 tarihli nizamnameden farkı, bütçe uygulama sonuçlarının Meclis-i Muhasebe-i Maliye yerine Divan-ı Muhasebat (Sayıştay) tarafından denetlenmesini öngörmesi olmuştur. Osmanlı Devleti'nde batılı anlamda ilk bütçe 1863-1864 yılında hazırlanmıştır. Bu bütçenin hazırlanmasında yabancıların büyük etkisi olmuştur. Böylece Osmanlı Devleti'nde modern anlamda ilk bütçe geleneği Tanzimat döneminde oluşmuştur (Maliye Bakanlığı, 2000:3).

Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nde ilk profesyonel bütçe özelliğini taşıyan 1909-1918 yıllarına arasını kapsayan İttihat ve Terakki Dönemine ilişkin bütçe gelir ve gider kalemlerine ilişkin analizler gerçekleştirilecektir. Literatürde belirtilen döneme ait bütçelere ilişkin gerçekleştirilmiş ampirik çalışmalara rastlanmamıştır. Bu açıdan, söz konusu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. 1909-1918 OSMANLI DEVLETİ BÜTÇELERİ

Devletin, gelecekteki belirli bir süre için tasarladığı gelir ve giderlerinin tümü anlamındaki bütçe anlayışına Osmanlı Devleti 1846 yılından itibaren geçmiştir. Gelir toplama ve gider yapma hususunda yürütme organına yetki ve izin vermek, verilen yetkinin kullanılıp kullanılmadığını kontrol etmek ve denetlemek olarak tanımlanan bütçe hakkı ilk kez 1876 Anayasası (Kanun-i Esasi) ile kabul edilmiş ise de II. Meşrutiyet ile birlikte bütçe hakkı gibi

---

yani atlanan sene denilmiştir. Mesela 1120 Rumî senesini 1122 senesi takip etmiş, 1121 Rumî senesi sıvış senesi olmuştur. Böylece 1122 Hicri senesine Rumî senesi de eşit olmuştur. Rumî takvim (Miladi) 1926'da kaldırılmıştır (Aydüz,2013:54).

¹⁴ Meclis-i Vâlâ-yı Ahkam-ı Adliyye olarak 24 Mart 1838'de kuruldu. Çalışma yeri Gülhane Kasrı olan, başkanlığına eski seraskerlerden Koca Hüseyin Paşa'nın getirildiği meclis beş üyeden oluşuyordu. Özellikle ilk dönemlerde belgelerde geçen "Meclis-i Âli" tabiri de Meclis-i Vâlâ'yı nitelemek için kullanılırdı. Meclisin görevi yapılması düşünülen ve "tanzimât-ı hayriyye, tanzimât-ı mülkiyye" olarak adlandırılan reformların gerçekleştirilmesi amacıyla kanun ve nizamları hazırlamak ve Dâr-ı Şûrâ-yı Bâbiâli, Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî'nin tanzim ettiği mazbatalara son şeklini vermektir. Ayrıca çıkardığı kanun ve nizamnamelerin uygulanıp uygulanmadığını denetleme hakkına sahipti (Akyıldız, 2003:250).

¹⁵ 3 Ağustos 1855 tarihinde kabul edilmiş, 16 Ağustos 1855'de Takvim-i Vekayi'de yayınlanarak yürürlüğe girmiş ilk bütçe nizamnamesidir. Tanzimat sonrası maliye alanındaki dönüşümün ilk adımı olan bu nizamname ile devletin gelir ve giderlerinin denkleştirilmeye çalışılıp kayıtlanması, kurala bağlanmasının amaçlandığı 13 maddeden ibaret iken 1855 tarihli Bütçe Nizamnamesiyle, 1874 yılındaki "Devlet-i Aliye'nin Bütçe Nizamnamesi" ile 16 maddeye çıkmıştır. Bu nizamname ile devlet masrafları ikiye ayrılmıştır. Birinci kısım; dairelerin önceden planmış özel masrafları, ikinci kısım ise; Maliye Nezaretî'nin genel harcamalarıdır. Devlet masraflarındaki bu sınıflandırma, günümüzdeki özel ve genel bütçe ayırımına zemin oluşturması açısından önemlidir (Soydan,2020:203).

¹⁶ Tanzimat'ın uygulanışını sağlamak amacıyla, merkezde mali konuları denetlemek ve karar verip, sonuca bağlamak üzere 1840 yılında kurulmuştur. Meclisin asıl görevi, Tanzimat'ın uygulandığı bölgelerde vergilerin yeniden tespit edilmesi, tahsilile ilgili problemleri ve bu konudaki yolsuzlukları ve anlaşmazlıkları yasal zemin çerçevesinde bir çözüme kavuşturmaktır. Bunun yanı sıra bütçe hesaplarının kontrolü de bu meclise verilmiş olup, Hazine-i Hassa'nın dışında kalan nezaret ve dairelerin yıl içinde yaptıkları harcamaların kesin defterlerini incelemek de meclisin görevleri arasındadır (Tabakoğlu ve Taşdirek, 2015: 96).

bazı temel bütçe prensiplerine dayanılarak hazırlanan ilk bütçe 1909-1910 yılı bütçesi olmuştur. Sistematik ve içerik açısından sonraki yıllar, Cumhuriyet dönemi de dahil olmak üzere, bütçelerine temel oluşturan örnek bütçedir. Bu nedenle çalışmamızda kullandığımız bütçe serisi 1909 yılı bütçesi ile başlamaktadır. 1909 yılı bütçesi ile birlikte ilk defa ülke bazında gelir ve giderlerin tamamı devlet bütçesi içerisinde gösterilmeye başlanmıştır.

1909-1918 yılı bütçe rakamlarına bakıldığında bazı gelir-gider kalemlerinin bazı yıllarda bütçede yer alırken, bazı yıllarda yer almadığı görülmektedir. Bütçe kalemlerinin standardizasyondan, tekdüzelikten uzak bu görüntüsü, doğal olarak bütçeleri okunabilmesini ve analiz yapılmasını da zorlaştırmaktadır.

Önceki yıllardan sarkan gecikmiş, tahsilatı yapılamamış “bakayalar” nedeniyle tahakkuklar ile tahsilatlar arasında ciddi sapmalar olduğu için 1909-1918 arası bütçeleri analiz edilirken sadece bütçe verileriyle (planlanan) yetinilmiş, gerçekleştirmeler ile karşılaştırma yoluna gidilmemiştir. Ayrıca savaş ortamında vilayetlerden merkeze giden gider hesaplarının sağlıklı olmaması da planlanan ile gerçekleşen arasında mukayese yaparak bütçe performansını ortaya koymayı zorlaştıran bir diğer önemli kısıtlayıcı faktör olmuştur.

1909-1918 yılları arasında sırasıyla:

1911–1912	Trablusgarp Savaşı
1912–1913	Birinci Balkan Savaşı
1913	İkinci Balkan Savaşı
1914-1918	I. Dünya Savaşı

olmuştur. Yukarıda saydığımız kısıtlar, siyasi karışıklıklar ve çeşitli yerlerde gelişen isyan hareketleri bir tarafa sadece Balkan, Trablusgarp savaşları ve I. Dünya Savaşı bile başlı başına bütçe rakamlarını dengesizleştirmek için yeterlidir.

1909-1918 arası bütçe rakamları analiz edilirken 1913 yılından itibaren tüzel kişiliklerine kavuşan vilayet idarelerinin (il özel idarelerinin) hazırladıkları bütçelerin, devlet gelir-giderleri içerisinde yer almadığı da unutulmaması gereken bir diğer konudur.

2.1. Metodoloji

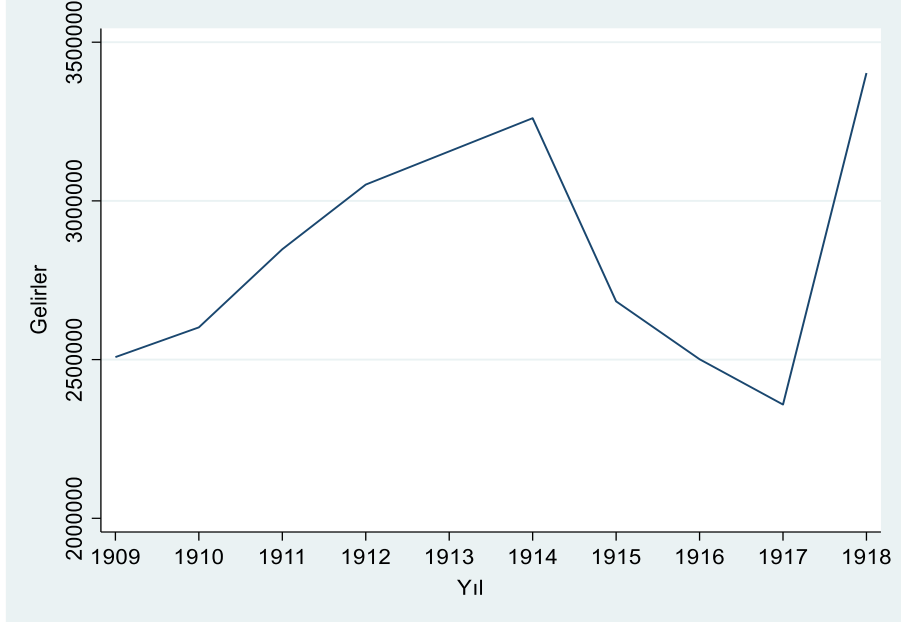
Veri Seti ve Örneklem

Bu araştırma Osmanlı Devleti'nin İttihat ve Terakki Dönemi'nde hazırlanan 1909-1918 yılları arasına ait bütçelerini kapsamaktadır. Çalışmada yer alan bütçe kalemlerine ilişkin veriler Güran (2003) kaynağından elde edilmiştir. Söz konusu çalışmada belirtilen dönemlerin seçilmesinde ana faktör, yukarıda da belirttiğimiz üzere, belirtilen dönem bütçelerinin Osmanlı Devleti'nde hazırlanan ilk profesyonel bütçeler olmasıdır. Bu çalışmanın amacı, İttihat ve Terakki Dönemine ait bütçelerde (1909-1918) yer alan gelir ve gider kalemlerinde meydana gelen değişimlerin araştırılması, okunmaya çalışılmasıdır.

2.2. 1909-1918 Bütçe Gelirlerinin (Tahsilatların) Analizi

Osmanlı Devleti'nin 1909-1918 yılları arasına ait bütçelerinde yer alan gelir kalemlerinin analizi, değişim grafiği, gelir kalemlerine ilişkin yatay ve dikey analizler aracılığıyla yapılmıştır.

1909-1918 yılları arasına ait bütçelerinin gelir toplamında meydana gelen değişimler Şekil 1'de verilmiştir.

Şekil 1: 1909-1918 Yılı Toplam Bütçe Geliri Değişim Grafiği

Osmanlı Devleti'nin 1909-1918 yılları arasına ait toplam gelirlerindeki değişimi ortaya koyan grafik incelendiğinde; Osmanlı Devleti'nin 1909 yılında 2.507.896.200 kuruş olan gelirlerinin 1914 yılına kadar artış göstererek 3.260.699.078 kuruşa kadar yükseldiği, ancak sonraki yıllarda I. Dünya Savaşının da etkisiyle dramatik bir şekilde düşerek, 1917 yılında 2.358.416.598 kuruşa kadar gerilediği görülmektedir. 1918 yılında devletin gelirleri tekrar toparlanarak, artış göstermiş ve 3.402.869.800 kuruşa kadar çıkmıştır.

1909-1918 yılları arasına ait bütçe gelir kalemlerine ilişkin meydana gelen değişimleri gösteren yatay analiz sonuçları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1'de yer alan gelir kalemleri ve yüzde değişimleri incelendiğinde; dolaylı vergiler 1917 yılına kadar bir azalma seyri göstermesine rağmen 1918 yılında ciddi anlamda bir artış gösterdiği gözlemlenmektedir. Damga, harç ve kaydiyyeler kaleminde ise 1915 ve 1918 yıllarında artış kaydedilirken, 1916 ve 1917 yıllarında ise azalmanın olduğu görülmektedir. Bütçenin Müessesat kaleminde ise 1918 yılına kadar çok fazla bir değişim görülmemesine rağmen 1918 yılında söz konusu bütçe kaleminde 4,2 katlık bir artış meydana gelmiştir. Bu artışın temel sebebi ise Demiryolları hazine hissesinden elde edilen gelirlerin artmasıdır. Osmanlı Devleti'nin toplam gelirleri 1915 yılına kadar artış gösterirken bu yıldan 1918 dönemine kadar gelirlerde bir önceki yıla göre azalmaların yaşandığı, ancak son dönemde artış olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 1: Bütçe Gelir Kalemlerine İlişkin Yatay Analiz Sonuçları

GELİRLER	1909-1910	1910-1911	1911-1912	1912-1914	1914-1915	1915-1916	1916-1917	1917-1918
Bila-vasıta alınan vergiler (Dolaylı vergiler)	2.04%	-0.47%	9.57%	-6.84%	-23.46%	-10.19%	-20.64%	130.45%
Damga, harçlar, kaydiyeler	4.63%	14.72%	6.62%	25.24%	-17.92%	-23.21%	-26.88%	36.11%
Bil-vasıta alınan vergiler	6.11%	11.07%	6.21%	-3.43%	-10.92%	-29.18%	-21.04%	-11.48%
İnhisarlar	10.20%	2.90%	0.27%	-8.58%	-5.39%	22.30%	35.58%	21.76%
Müessesat	23.66%	-40.53%	25.99%	-46.70%	0.00%	-29.30%	63.50%	422.04%
Emlak ve Eşya-i Emiriyye Hasılatı	93.17%	54.75%	9.47%	8.10%	-44.95%	42.88%	-26.45%	38.05%
Maktu vergiler	2.59%	0.00%	0.00%	-0.42%	0.00%	0.00%	-2.53%	0.00%
Hasılat-ı Mütenevvia	-19.88%	-1.88%	18.07%	-9.11%	0.71%	-6.59%	18.71%	91.44%
İstirdadat	0.00%	0.00%	4.15%	20.66%	-5.53%	43.08%	20.60%	-18.79%
Tekaüd ve mazulün sandıkları	0.00%	0.00%	-5.62%	145.01%	-1.07%	26.69%	0.78%	-73.68%
Onbirinci kısım	0.00%	0.00%	0.00%	0.00%	-26.93%	-100.00%	0.00%	0.00%
Kısm-ı fevkalade	0.00%	0.00%	0.00%	0.00%	-100.00%	0.00%	0.00%	0.00%
Yekun (TOPLAM)	3.73%	9.46%	7.15%	6.86%	-17.70%	-6.80%	-5.71%	44.29%

1909-1918 yılları arasına ait bütçe gelir kalemleri dikey analize tabi tutulduğunda ortaya çıkan durum aşağıda Tablo 2’de gösterilmiştir.

1909-1918 arasında bütçe gelir kalemlerinin toplam bütçe gelirleri içerisindeki payları açısından dikey analiz değerlerine baktığımızda, ortalama olarak, gelirlerin yaklaşık yarısının dolaysız vergilerden oluştuğu görülmektedir. Dolaysız vergiler, yükümlünün ekonomik iktidarına uyarlanabilme imkanının yüksekliği ve geliri hedef alan yapısı gereği daha adil bir vergileme biçimidir. Toplam tahsilatların yaklaşık yarısını oluşturan dolaysız vergi gelirlerinin iç kompozisyonuna baktığımızda yaklaşık üçte ikisinin tarım ürünleri üzerinden alınan “aşar vergisi” ve büyük ve küçükbaş hayvanlardan alınan “ağnam, deve, camus ve canavar vergisi”

ile “emlak ve akar vergisi”nden oluştuğunu görmekteyiz. Toplam gelirlerin (tahsilatların) yaklaşık %30’luk kısmı ise dolaylı vergiler ve inhisarlardan oluşmaktadır.

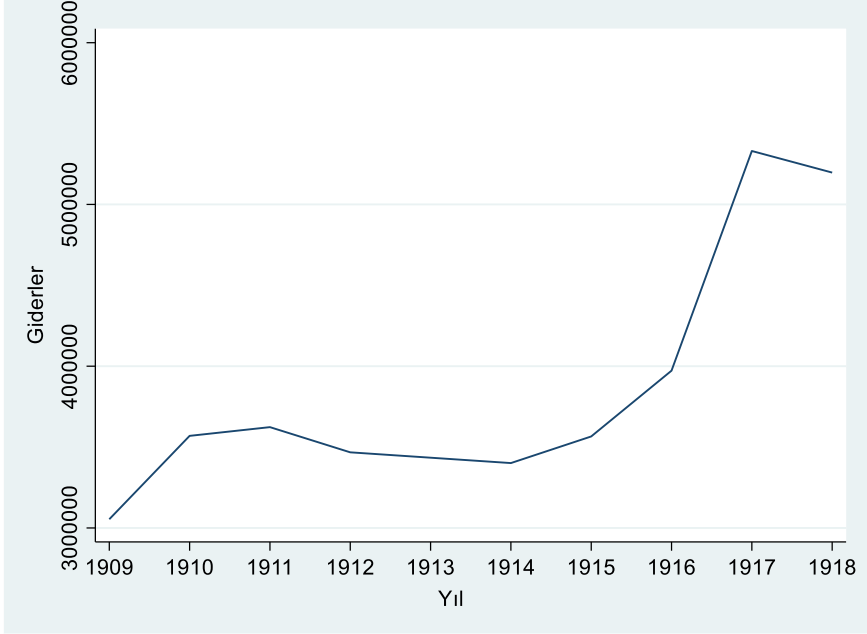
Tablo 2: Bütçe Gelir Kalemlerine İlişkin Dikey Analiz Sonuçları

GELİRLER	1909	1910	1911	1912	1914	1915	1916	1917	1918
Bila-vasıta alınan vergiler (Dolaylı vergiler)	53.29%	52.42%	47.66%	48.73%	42.49%	39.51%	38.07%	32.04%	51.18%
Damga, harçlar, kaydiyeler	4.24%	4.28%	4.49%	4.46%	5.23%	5.22%	4.30%	3.33%	3.14%
Bil-vasıta alınan vergiler	18.13%	18.55%	18.82%	18.66%	16.86%	18.25%	13.87%	11.61%	7.12%
İnhisarlar	12.09%	12.84%	12.07%	11.30%	9.67%	11.11%	14.58%	20.97%	17.69%
Müessesat	1.30%	1.55%	0.84%	0.99%	0.49%	0.60%	0.45%	0.79%	2.85%
Emlak ve Eşya-i Emiriyye Hasılatı	1.06%	1.97%	2.79%	2.85%	2.88%	1.93%	2.95%	2.30%	2.20%
Maktu vergiler	3.47%	3.44%	3.14%	2.93%	2.73%	3.32%	3.56%	3.68%	2.55%
Hasılat-ı Mütenevvia	6.41%	4.95%	4.44%	4.89%	4.16%	5.09%	5.10%	6.43%	8.53%
İstirdadat	0.00%	0.00%	1.37%	1.33%	1.50%	1.72%	2.65%	3.38%	1.91%
Tekaüd ve mazulîn sandıkları	0.00%	0.00%	4.38%	3.86%	8.86%	10.64%	14.47%	15.46%	2.82%
Onbirinci kısım	0.00%	0.00%	0.00%	0.00%	2.94%	2.94%	0.00%	0.00%	0.00%
Kısm-ı fevkalade	0.00%	0.00%	0.00%	0.00%	2.20%	0.00%	0.00%	0.00%	0.00%
Yekûn (TOPLAM)	100.00%	100.00%	100.00%	100.00%	100.00%	100.00%	100.00%	100.00%	100.00%

Dolayısıyla bütçe gelirlerine baktığımızda dolaysız vergiler ağırlıkta olmak üzere, dolaylı vergiler ve inhisarlar olmak üzere üç temel tahsilat başlığının, toplam gelirlerin yaklaşık 2/3’lük kısmını oluşturduğunu, dolaysız vergilerde tarıma dayalı vergilerin ve emlak vergilerinin, dolaylı vergilerde ise gümrük vergilerinin yekûn tuttuğu anlaşılmaktadır. Genel olarak adil bir vergileme politikasının varlığı açısından mevcut durum değerlendirdiğimizde, dolaylı-dolaysız vergi dağılımı açısından Osmanlı Devleti’nde izlenen vergi politikasının analize tabi dönem için nispeten daha adil olduğu ifade edilebilir.

2.3. 1909-1918 Bütçe Giderlerinin (Tahsisatlar) Analizi

1909-1918 yılları arasına ait bütçe giderlerinin toplamına ilişkin değişim grafiği Şekil 2’de verilmiştir.

Şekil 2: 1909-1918 Yılı Toplam Bütçe Gideri Değişim Grafiği

Şekil 2’de görüldüğü üzere 1909-1918 yılları arasına ait bütçe giderlerinin genel değişim grafiği incelendiğinde; 1909 yılında 3.053.954.572 kuruş olan giderlerin artış eğilimi göstererek 1916 yılında 3.972.472.045 kuruşa çıktığı, 1917 -1918 yıllarında ise yaşanan I. Dünya Savaşı’nın da etkisiyle %34,2 oranında artış göstererek 5.330.451.155 kuruşa yükseldiği, 1918 yılında da az bir düşüş gösterdiği anlaşılmaktadır.

1909-1918 arası dönemde gider kalemlerinin toplam bütçe giderleri içerisindeki paylarını ortaya koyması açısından dikey analize tabi tuttuğumuzda, en fazla paya sahip olan kalemler aşağıda Tablo 3’te görülmektedir:

Tablo 3: Belirli Tahsisat Kalemlerine İlişkin Dikey Analiz Sonuçları

GİDERLER	1909	1910	1911	1912	1914	1915	1916	1917	1918
Düyun-umûmiye	26.28%	22.89%	23.10%	24.46%	34.28%	33.67%	26.66%	21.22%	19.08%
Maliye nezareti	8.92%	8.88%	7.88%	7.98%	7.11%	8.79%	11.04%	25.76%	20.70%
Harbiye nezareti	27.11%	25.21%	24.84%	24.51%	17.61%	16.95%	15.21%	11.34%	11.63%

Bütçe giderlerinde, toplam giderlere oranla, en büyük payın Deyun-u Umumiye'ye¹⁷ ait olduğunu görmekteyiz. Çalışmamıza konu zaman aralığı içerisinde oransal olarak değişkenlik göstermesine karşın ortalama olarak toplam giderlerin yaklaşık %26'lık kısmı Deyun-u Umumiye'ye aittir. Deyun-u Umumiye'den sonra ise Harbiye Nezareti gelmekte ve toplam tahsisatların yaklaşık %20'lik kısmını almaktadır. Bahriye ve Jandarma Nezaretlerinin toplam tahsisatlar içerisindeki yaklaşık %9,34'lük payı da askeri tahsisatlar kapsamında Harbiye Nezareti tahsisatına ilave edildiğinde ise askeri harcamaların toplam tahsisatlar içerisindeki payı yaklaşık olarak (ortalamada) %30'ları bulmaktadır. Dolayısıyla sadece askeri harcamalar ve Deyun-u Umumiye kapsamında yapılan dış borç ödemelerinin toplamı toplam tahsisatların yaklaşık olarak %56'lık kısmını oluşturmaktadır. Tahsisatlar içerisinde dikkat çeken bir diğer husus ise Maliye Nezaretine yapılan tahsisatın yüksekliği olmuştur. Maliye Nezareti tahsisatları, ortalama olarak, toplam tahsisatların %12'lik kısmını oluşturmaktadır. Bunda Maliye Nezaretinden bağımsız olan Tapu Kadastro, Hicaz Emekli Sandıkları, Rüşumat Emaneti gibi birimlerin Maliye Nezaretine bağlanmasının etkisi büyüktür. Maliye bütçesi içerisinde en yüksek gider bütçe kalemi Rüşumat bütçesinin olmuş ve önemli bir bölümünün de maaş ödemelerine ayrıldığı anlaşılmaktadır. Maliye Nezareti harcama paylarını aydınlatma, ısınma, kırtasiye, evrak temini çeşitli malzeme temini vs. ve nezarete çalışanların bu görevlerle ilgili ihtiyaç kalemlerini karşılamak üzere kullanmıştır (Nakiboğlu, 2012:11).

2.4. 1909-1918 Bütçe Gelirlerinin Giderleri (Tahsilat/Tahsisat) Karşılama Oranı

1909-1918 arası bütçe rakamlarına baktığımızda dönemin çalkantılı ortamı ve savaşların da etkisiyle bütçe gelirlerinin giderleri karşılamanın oldukça uzağında kaldığı, özellikle 1917-18 yıllarında I. Dünya savaşının da etkisiyle giderlerin aşırı şekilde artış göstermesine karşın, gelirlerdeki artışı oranın bunun çok altında kaldığı, hatta 1917'de iyice azalarak 1909 yılı rakamlarının bile altına düştüğünü görüyoruz. Zaten 1909-1918 arası dönem en kötü bütçe rakamları 1917 yılına aittir. 1917 yılında gelirin gideri karşılama oranı %44'ler seviyesine kadar gerilemiştir. Aşağıdaki tabloda yıllara göre gelirlerin giderleri karşılama oranları yer almaktadır.

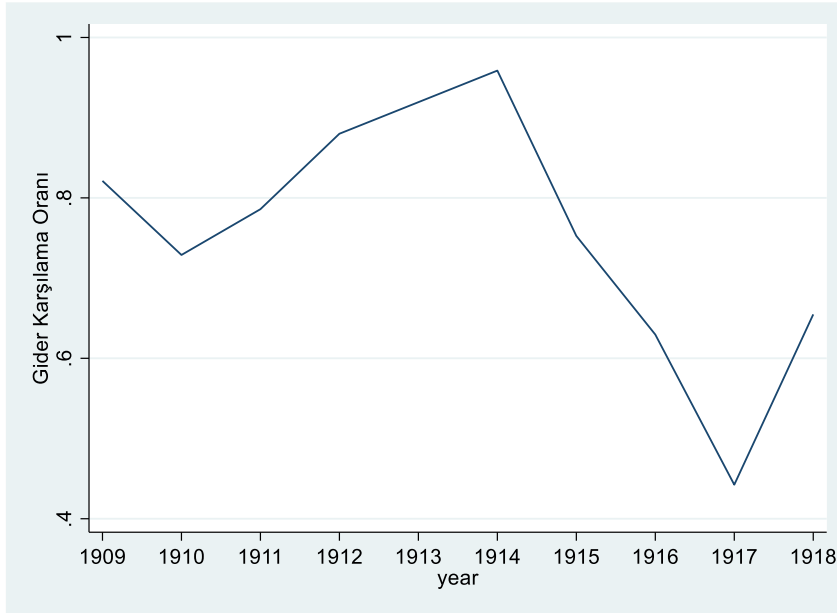
Bütçe gelirlerinin giderleri karşılama oranlarına baktığımızda en kötü performansın %44,24 ile 1917 yılına ait olduğunu, en iyi performansın ise %95,87 ile 1914 yılına ait olduğunu, çalışmamıza konu dönem için ise ortalama gelirin gideri karşılama oranının, yaklaşık olarak %74 olduğunu görmekteyiz.

¹⁷ Deyun-u Umumiye İdaresi, ilk defa 1853-56 Kırım Savaşı'nın açıklarını kapatmak için alınıp, birbiri arkasından devam eden düzenli Osmanlı dış borçlarını ödemek amacıyla hicri 28 muharrem 1299 (m.29 Aralık 1881) de imzalanan Muharrem Kararnamesi'nin 15. maddesi gereği kurulan idaredir. İdare, Osmanlı Devleti'nin gerek idari gerek mali hayatı ve teşkilatı açısından oldukça önemli yere sahiptir. 1882 yılı mart ayından başlayıp, çeşitli nedenlerden dolayı (Libya sorunu, LDünya Savaşı gibi) çeşitli yönetim değişiklikleri gösteren İdare, Türkiye açısından 1928 yılından itibaren etkinliğini kaybetmeye başlamış ve 1949 yılında ise hukuki varlığını tamamlamıştır. Çalışma süresi içinde çok iyi teşkilatlanmış Deyun-u Umumiye İdaresi; teşkilat açısından 1898 yılında 26 adet bölge müdürlüğü statüsünde nazırlık, 720 adet il ve ilçe müdürlüğü statüsünde müdürlük, sayıları 1912 de 9000'ne varan memurları ile dönemin Maliye Nezareti'nden personel sayısı bakımından da daha büyük bir teşkilat idi (Keskinlilç, 2002: 67).

Tablo 4: Yıllara Göre Gelir-Gider Karşılama Oranları

	Gelirler	Giderler	Gelir-Gider Karşılama Oranı
1909	2.507.896.200	3.053.954.572	82,12%
1910	2.601.510.100	3.569.378.397	72,88%
1911	2.847.739.100	3.623.318.587	78,59%
1912	3.051.415.854	3.467.667.170	88,00%
1914	3.260.699.078	3.401.200.396	95,87%
1915	2.683.643.808	3.565.754.557	75,26%
1916	2.501.257.228	3.972.472.045	62,96%
1917	2.358.416.598	5.330.451.155	44,24%
1918	3.402.869.800	5.196.971.199	65,48%

Tablo 4’de yer alan 1909-1918 yılları arasına ait bütçe gelirlerinin giderleri karşılama oranına ilişkin değişiminin değişim grafiğindeki görünümü de Şekil 3’te gösterilmiştir.

Şekil 3: Gelirlerin Giderleri Karşılama Oranına İlişkin Grafik

3. SONUÇ

Tanzimat Fermanı ile birlikte Osmanlı Devlet sisteminde meydana gelen köklü değişim ve gelişimlerle birlikte Osmanlı mali sisteminde ve bağlantılı olarak Devlet bütçe sisteminde de önemli değişimler olmuştur. Osmanlı Devleti’nde bütçe zaten gelir ve gideri gösteren bir hesap özeti şeklinde geleneklere uygun olarak her yıl düzenlenmekte ve Padişahın onayına arz edilmekteydi. Tanzimat Fermanı ile birlikte Defterdarlık müessesesi yerini Maliye Nezaretine bırakmış ve mali sistem daha merkezîyetçi bir hal almıştır. 1876 Anayasası ile bütçe hakkı ve ilkeleri düzenlenmiş ve birlik prensibine bağlı kalınarak devlet bütçeleri hazırlanmıştır. Ancak

Meşrutiyet yılları ile birlikte, iç ve dış çalkantıların artması ve savaşlar gibi nedenlerle, zaman zaman muvakkat bütçe ve fevkalade bütçe uygulamalarına da rastlanmıştır. Bütün bu olumsuzluklara rağmen Tanzimat Fermanı ile başlayan mali reformlara modern anlamda ilk bütçe geleneği Tanzimat döneminde başlamış ve İttihat ve Terakki Döneminde reformlara kısmen devam edilerek, bugüne dahi sirayet eden modern mali sistemin doğması sağlanmıştır.

1909-1918 yıllarına arasını kapsayan İttihat ve Terakki Dönemine ilişkin bütçeler ilk profesyonel bütçeler olmaları nedeniyle önemlidir. 1909-1918 yıllarını içeren bütçelerin gelir ve gider kalemlerine ilişkin analizler yapılırken siyasi karışıklıklar ve çeşitli yerlerde gelişen isyan hareketleri, Balkan, Trablusgarp savaşları ve I. Dünya Savaşı gibi olumsuzlukların bütçe rakamlarını istikrarsızlaştırdığı, 1913 yılından itibaren tüzel kişiliklerine kavuşan vilayet idarelerinin (il özel idarelerinin) hazırladıkları bütçelerin, devlet gelir-giderleri içerisinde yer almadığı gibi kısıtlar da unutulmamıştır.

1909-1918 yıllarını içeren İttihat ve Terakki dönemi Devlet Bütçelerinin temel analiz yöntemleri yardımıyla yapılan analiz ve okumaları sonucunda;

- Bütçe gelirlerinin ve giderlerinin yaşanan çalkantılı ortam ve savaşlardan, doğal olarak, doğrudan etkilendiği ve özellikle I. Dünya Savaşı etkisinin açık bir biçimde gözlemlenebildiği, I. Dünya Savaşıyla birlikte gelirlerinin bütçelenen bazında bile dramatik bir şekilde gelirlerin azaldığı, giderlerin ise arttığı anlaşılmaktadır.
- Ağırlıklı olarak tarımsal faaliyetlerden alınan dolaysız vergilerin toplam tahsilatların (gelirlerin) yaklaşık yarısını oluşturduğunu, toplam tahsilatların diğer 1/3'lük kısmının ise dolaylı vergiler ve inhisarlardan oluştuğu görülmektedir. Kısaca dolaysız vergiler ağırlıkta olmak üzere, dolaylı vergiler ve inhisarlar olmak üzere üç temel tahsilat başlığının, toplam gelirlerin yaklaşık 2/3'lük kısmını oluşturduğu, dolaysız vergilerde ise tarıma dayalı vergilerin ve emlak vergilerinin, dolaylı vergilerde ise gümrük vergilerinin yekûn tuttuğu anlaşılmaktadır. Vergileme politikası açısından ise, her zaman şikayet ettiğimiz dolaylı-dolaysız vergi dağılımı açısından Osmanlı Devleti'nde izlenen vergi politikasının analize tabi dönem için nispeten oldukça adil olduğunu söyleyebiliriz.
- Bütçe giderlerinde en büyük payın, doğal olarak, toplam giderlerin %26'sı olarak Duyun-u Umumiye'ye ait olduğunu görülmektedir. Duyun-u Umumiye'den sonra ise Harbiye Nezareti gelmekte ve toplam tahsisatların yaklaşık %20'lik kısmını almaktadırlar. Osmanlı Devleti'nin bir savaştan diğerine girmesi, aynı anda birkaç cepheye birden savaşması, Tanzimat Reformları ve devamında gelen askeri revizyonlar ve yenileşme hareketlerinin bir sonucu olarak savunma harcamaları, toplam tahsisatların %56'sını oluşturarak, aslan payını kapmaktadır.
- Bütçeler, pek çok işlevlerine ek olarak, bir ülkenin barometresi gibidir. Bir ülkenin bütçesine bakarak ülkenin sahip olduğu sosyo-politik ortam hakkında da pek çok çıkarımda bulunabilirsiniz. Osmanlı Devleti yüzyıllarca denk bütçe mantığıyla çalıştı. Giderler konusunda çok hassas davrandı ve geliri olmayan gideri yapmadı, yapılmasına da izin vermedi. Ancak, yaşanan iç çekişmeler, değişen konjonktür,

çağa ayak uydurmada yaşanan sıkıntılar, milliyetçilik akımlarının güçlenmesi vs gibi birçok olumsuzlukla birlikte mecburen girilen savaşların finanse edilememesi bütçe açıklarını tetikleyen, borcu borçla kapatan bir anlayışın gelişmesine yol açtı. Neticede bütçe açıkları kronik bir yapı aldı. Bu kronikleşmenin sonucu olarak gelirlerin giderleri karşılayamadığı, bu anlamda en kötü performansın %44,24 ile 1917 yılına ait olduğunu, en iyi performansın ise %95,87 ile 1914 yılına ait olduğu, ortalamada ise gelirin gideri karşılama oranının, yaklaşık olarak %74 olduğunu görmekteyiz.

Bu çalışmada bütçelerin gerçekleşme oranlarına, fiiliyatta bütçeler nasıl performans gösterdiği gibi konulara girmedik. Bunun en önemli sebebi gerçekleşme rakamlarının sıhhatine dair olan endişelerdir. Dolayısıyla tüm yorum ve okumalar bütçelenen değerler üzerinden yapılmıştır.

Döneminin tüm olumsuzluklarına rağmen Osmanlı Devleti mali sistemi elinden geldiğince güçlü tutma konusunda tüm çabayı göstermekten çekinmemiş ve zamanına göre oldukça modern bir bütçe sistemini oluşturma konusundaki gayretini hep yüksek tutmuştur. Ancak kronikleşen bütçe açıklarının yönetimi ve borçların çevrimi konularında başarılı olunamamış ve dış müdahalelere maruz kalınmıştır.

KAYNAKLAR

- Akkuş, Y. (2013). “Osmanlı Devlet ve Vilayet Bütçeleri (1840-1913) Nasıl Okunmalıdır?”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Selim İlkin ve İlhan Tekeli’ye Armağan, 40, s. 147-178.
- Akyıldız, A (2003). “Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliyye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C:28, TDV Yayınları, Ankara, s. 250-251.
- Aydüz, S. (2013). “İslam Medeniyetinde Takvimler”, *Yedikıta*, Sayı:60, Ağustos 2013, s. 53-59.
- Cezar, Y. (1985). “Tanzimat’a Doğru Osmanlı Maliyesi”, C: 4, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 924-933.
- Çiçek, H. G., Dikmen, S. (2015). Osmanlı Devleti’nde bütçenin ve bütçe hakkının tarihsel gelişimi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(2), 83-98.
- Genç, M. (2000), *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Genç, M. (2003), *Malikane*, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C:27, TDV Yayınları, Ankara, 516-518.
- Genç, M. (2006). “Osmanlı Maliyesinde Mukataa Kavramı”, *Osmanlı Maliyesi: Kurumlar ve Bütçeler*, C: 1, s. 57-64.
- Güran, T. (2003). *Osmanlı Mali İstatistikleri Bütçeler 1841-1918*, Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası, Ankara.
- İnalçık, H. (2012), *Tımar*, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C:41, TDV Yayınları, Ankara, 168-173.
- Kaya, P.H. (2016). “18. Yüzyılda Konya’nın Mali Yapısı ve Merkez Maliyesi İle İlişkisi”, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Bilim Dalı.

- Keskinkılıç, E (2002). “Duyun-u Umumiye İdaresine Memur Olmak”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt:36, Sayı 2, Haziran 2002, s. 67-75.
- Nakiboğlu, A. (2012). “20.Yüzyıla Girerken Osmanlı Bütçeleri: Bir Karşılaştırma”, *Akademik Bakış Dergisi*, Sayı:31, Kırgız-Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temmuz-Ağustos 2012, s.1-18
- Osmanlı Bütçeleri (1909-1918) (2000). Maliye Bakanlığı Araştırma Planlama ve Koordinasyon Kurulu Başkanlığı, Ankara.
- Özcan, A (1991), “Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C:3, TDV Yayınları, Ankara, 457-458.
- Sivrekli Demircan, E. (2005). Karşılaştırmalı Bir Perspektiften Kamu Mali Yönetiminde Türk Bütçe Sistemi ve Analitik Bütçe Sistemine Geçiş. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 25, 60–69.
- Sahillioğlu, H. (1985). 1524-1525 Osmanlı Bütçesi. *İktisat Fakültesi Mecmuası*, 41(1-4), 415–449.
- Soydan, A. (2020). “Hazine-i Celile... Nizamname 'sinden, Kamu Mali Yönetim Ve Kontrol Kanun'a Uzanan Modern Türk Mali Yönetimi'nin, Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi Mali Reformları Kapsamında İncelenmesi”, *Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 201-220. DOI: 10.38120/banusad.837225
- Süme, M. (2016). Osmanlı Vergi Uygulamalarına Bir Örnek: Oktruva Resmi, *Belleten Dergisi*, Cilt:LXXX, Sayı:288, 531-546.
- Şahin, H. (2013). Osmanlı Bütçe Sisteminin Tekâmülü, 1839–1922. *International Journal of Social Science*, 6(2), 853–868.
- Şener, A. (2007). *Sona Doğru Osmanlı: Osmanlı Ekonomisi ve Maliyesi Üzerine Yazılar*, Birleşik Yay., Ankara. 253-287
- Tabakoğlu, A. ve Taşdirek, Ç. (2015) “Osmanlı'da Mali Denetimin Kurumsal Gelişimi Maliye Teftiş Heyetinin Kuruluşu”, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Mayıs, Cilt:13, S:2 (Mayıs 2015) s.91-113.
- Yardımcı, M.E., Ayvaz, E. (2017). Osmanlı Mali Sisteminde İrâd-ı Cedid Hazinesi ve Muhasebe Kayıtları (1799-1800), *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 7, Cilt: 7, Sayı: İktisat Özel Sayısı.

